

NIKOLA VANGELI (student)
Universitatea „Kiril i Metodij” Skopje

Aromânii: sub semnul risipirii?

Când este vorba de cultura și civilizația unui popor, datele istorice reprezintă un cadru necesar (nu și suficient). Scrisă sau rostită, istoria se referă la timpul trecut. Ea fixează și dă formă realității, ajutând-o să devină obiect de studiu. Cultura aromână este, în primul rând, o cultură orală. Primele sale scrieri istorice datează abia din secolul al XIX-lea. Se poate trage, oare, concluzia că aromânii sunt un popor fără istorie? În genere, „cu/fără istorie” este echivalent cu „a avea/a nu avea istorie *scrisă*”. Avantajul istoriei scrise este că prezintă urme palpabile, vizibile, ale trecutului. Și istoria orală lasă urme, dar acestea sunt ascunse; trebuie să fim bine pregătiți și foarte atenți ca să le putem descoperi.

Istoria scrisă apare o dată cu întemeierea așezărilor urbane și se referă la un teritoriu bine precizat. În această perspectivă, dezinteresul aromânilor pentru istoria scrisă pare să aibă o explicație: nu și-au scris istoria pentru că niciodată nu au avut o țară a lor proprie, un teritoriu bine delimitat, de care să aparțină – cu toate că *mereu* s-au considerat români, iar limba și-au considerat-o un grai desprins din trunchiul comun din care s-a dezvoltat și limba română¹. Numeroase izvoare scrise din țările Peninsulei Balcanice îi pomenesc pe aromâni, dar totdeauna scriu cu mare rezervă despre ei și le dau foarte puțină importanță. Pe aromâni îi menționează cronicarii bizantini (Nicetas Choniates; Pakymeres; Laonikos Chalkokondylas), cronicarii francezi (Geoffroi de Villehardouin; Henry de Valenciennes), cronicarul catalan Ramon Muntaner, călători din timpuri mai vechi și mai noi (Benjamin de Tudela; Pierre Belon du Mans; Pouqueville – fost consul al lui Napoleon Bonaparte pe lângă Ali Pașa din Ianina; colonelul William Martin-Leake), savanți (Alan J. Wace, M.S. Thompson; Ami Boue; Johann Thunmann; J.G. von Hahn; Felix Kanitz; Gustav Weigand). Informațiile despre cât de numeroși ar fi aromânii diferă de la un autor la altul. La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, cercetătorii estimau numărul aromânilor la nivelul maxim de 500.000 de persoane. Nici astăzi nu se știe câți aromâni sunt în lume (informațiile oficiale furnizate de statele unde locuiesc aromâni în grupuri compacte nu corespund cifrelor reale; mulți aromâni sunt asimilați – sau, cel puțin, așa se pretinde): „Câți sunt, în ziua de azi, aromânii? Nu știe nimeni. Evaluările cele mai credibile propuneau, prin anii '920, cifra de 350-400.000 de persoane, o cifră care poate fi considerată probabilă și în zilele noastre din cauză că normalei creșteri demografice i s-a contrapus progresiva lor deznaționalizare.”²

De origine romanică (precum italienii, francezii, spaniolii, portughezii), aromânii sunt o ramură a poporului român și locuiesc în munții din Peninsula Balcanică.

¹ Pentru argumente și repere bibliografice, v. Gheorghe Carageani, *Despre supraviețuirea și vitalitatea aromânei*, în *Studii aromâne*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999, pp. 49-70.

² Gheorghe Carageani, *O minoritate uitată: aromânii (macedoromânii)*, în *Studii aromâne*, op. cit., p. 38

Principala lor meserie (și cea mai veche) este creșterea oilor (meșteșug dezvoltat în regiunea Epir, din nord-vestul Greciei; Muntele Gramos oferă condiții optime pentru oierit). A doua ca importanță (strâns legată de prima) este meseria numită cărvănărit. Mișcarea de transhumanță (urcarea turmelor pe munte în timpul verii și coborârea lor la câmpie toamna târziu) și-a corelat cele două faze cu mari sărbători creștine: după Paște și Sf. Gheorghe, ciobanii aromâni urcau pe munte și rămâneau acolo până în septembrie-octombrie, înainte de Sf. Dimitrie. Iarna, ei se converteau în meșteșugari: croitori, brutari, măcelari, morari, birjari, gaitangii, săpunari, tăbăcari, cărbunari, cazangii, tâmplari, tăietori de lemne, zidari, zografi... Aceste meșteșuguri, inițial practicate în paralel cu ocupațiile principale (creșterea oilor și cărvănăritul) au devenit mai apoi moduri predilecte de câștigare a existenței (practicate independent). Produsele obținute din oierit le transportau în toate centrele din Balcani, dar și în afara acestui teritoriu. Aveau legături comerciale în Constantinopol, Salonic, București, Constanța, Belgrad, Viena. În aceste centre îi așteptau alți aromâni, care le distribuiau produsele mai departe. Din acest punct de vedere, ei se asemănau cu evreii – care erau și ei răspândiți în lume (deși pe arii mult mai extinse) și aveau legături strânse unii cu alții. Cărvănăritul (cărăușia) era o îndeletnicire cu mare risc, pentru că drumurile nu erau sigure; peste tot erau haiduci, armatoli, care jefuiau călătorii și negustorii. În Imperiul Otoman, aromânii aveau permise speciale de liberă circulație. Ei erau cei care exportau cultura balcanică în Europa Occidentală și aduceau de acolo lucruri noi pentru spațiul balcanic. Erau o *piesă* necesară în mozaicul din această arie geografică. Jucau rolul mesagerului (al lui Hermes/Mercur) între Peninsula Balcanică și restul Europei. Astfel, au contribuit la dezvoltarea târgurilor și orașelor, cu toate că ei, nomazi fiind, nu obișnuiau să întemeieze așezări permanente, fixe. Deși cutreierau mulți ani la rând aceiași munți, aceleași locuri, nu construiau altceva decât colibe: toamna le părăseau, în primavara următoare le refăceau. Își puteau permite să-și cumpere case, dar, pe unde ajungeau, preferau să închirieze locuințe pentru o vreme: când plecau, nu știau niciodată dacă se vor întoarce în aceleași localități. Când se duceau la munte, familiile se grupau în *fălcări*; fiecare fălcare își avea conducătorul ei, care se numea *celnic* (și care era cel mai bogat și cel mai de vază din grup).

De-a lungul istoriei lor, aromânii nu au fost înclinați „să stea locului” și să fondeze orașe. Dar, când Imperiul Otoman a început să se urbanizeze într-un ritm tot mai susținut, ei au simțit pulsul schimbării și „s-au convertit” la un mod de viață mai sedentar, „au consimțit” să se așeze. Au devenit curând populație majoritară în unele orașe și chiar au clădit și ei câteva, la rândul lor. Cele mai cunoscute sunt Moscopole și Gramos. Gramos (oraș astăzi dispărut) se afla în munții Pindului (în nord-vestul Greciei), la o altitudine de 1.600 m, și locuitorii săi se ocupau în principal cu creșterea oilor și cu prepararea derivatelor din lapte: telemea, caș, cașcaval, urdă. De asemenea, prelucrau lână și piei de oaie; trăiau și din cărvănărit. Moscopole era așezat în sud-estul Albaniei, la o altitudine de 1.160 m, și era mai mult un centru cultural și comercial. Nu se știe exact câți locuitori aveau aceste orașe, pentru că nu s-au păstrat date scrise (nici în această privință); cifrele avansate variază între 20.000 și 60.000. Important este însă faptul (binecunoscut) că Moscopole și Gramos erau centre urbane cu nimic mai prejos decât alte mari

orașe din Balcani sau din restul Europei. Erau orașe foarte bogate, cu clădiri frumoase și cu multe biserici, pe care musulmanii (turcii și albanezii) încercau întruna să le distrugă. În 1769, Ali Pașa din Ianina cu războinicii lui au trecut prin foc și distrugere paradisul aromânilor. Pe întreg teritoriul pe care îl stăpânea, Ali Pașa a devastat și a nimicuit aproape toate așezările aromânești. Atunci a început exodul aromânilor. Perioada lor de aur (care începuse în secolul al XV-lea) ia astfel sfârșit (în mod brusc și dramatic) în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. După o propășire spectaculoasă, urmează un declin foarte accentuat. Decăderea lor ca grup etnic este generată de loviturile primite din partea turcilor și este agravată de pierderea reperelor, căci prefacerile prin care trecuseră în ultimele trei secole le afectaseră străvechiul mod de trai – acum irecuperabil. Aromânii, puternic zdruncinați la nivel de colectivitate, reușesc să supraviețuiască mai mult datorită adaptabilității lor ca indivizi. Calitățile lor personale (cultivate cu atenție și cu insistență, pentru a li se mări șansele de integrare în societate), înțelegerea faptului că *mai* au încă unele lucruri de salvat, cultul muncii (care nu i-a părăsit niciodată) i-au ajutat și îi ajută să se impună ca oameni muncitori, cinștiți și respectați în orice loc s-ar afla, în mijlocul oricărei comunități etnice. Exodul lor nu este unul asumat împreună și orientat către un scop comunitar, ci este mai mult o pribegire fără vreo nădejde de salvare (nicăieri nu-i așteaptă o țară promisă *lor*), este o răspândire din ce în ce mai difuză, în cercuri tot mai largi și mai slab conturate, ce par să fie sortite pieririi.

Aromânii se numesc pe ei înșiși *armâni*; românii îi numesc *aromâni* (v. Gustav Weigand, *Die Aromunen*, 1894) sau *macedo-români* (*machedoni*), grecii le spun (*cuțo-vlahi*, macedonenii și bulgarii – *vlasii*, sârbii – *țânțari*, turcii și albanezii – *vla*).³ Răspândiți, în grupuri mici, pe tot cuprinsul Peninsulei Balcanice, au fost mereu interesați să deprindă și să folosească toate limbile balcanice (greaca, turca, sârba, bulgara, albaneza), dar și limbi occidentale (germana, italiana, franceza). Plurilingvismul aromânilor este cunoscut și consemnat de toți cei care i-au studiat; din păcate, această deosebită abilitate (și formă de adaptabilitate) s-a întors împotriva lor. Secole întregi, ei au fost confundați cu cei a căror limbă o vorbeau (atât de bine), și de aceea toate estimările demografice s-au făcut în defavoarea lor.

Aromâna funcționează ca limbă domestică. Ea are, în plus, funcția de emblemă etnică. Celelalte limbi vorbite de aromâni sunt specializate pe domenii. Până spre mijlocul secolului al XIX-lea, greaca este, (și) pentru ei, o limbă de cult. Până la sfârșitul aceluiași secol, greaca, alături de turcă, este limbă de cultură și limbă administrativă; româna (idiomul cel mai apropiat de limba lor maternă), sârba, bulgara, albaneza și altele asigură tranzacțiile comerciale. Comunicarea într-una sau

³ Pentru detalii și precizări, v. (printre alte surse) Matilda Caragiu Marioțeanu, *Un dodecalog al aromânilor*, în „România literară”, XXVI, 33 / 1993; articol publicat în volum (însoțit de traduceri în franceză și engleză): Matilda Caragiu Marioțeanu, *Dodecalog al aromânilor / Dodécalogue des Aroumains / Dodecalogue of the Aromanians*, Editura Sammarina, Constanța, 1996; material reluat ca *Postfață istorică* în Matilda Caragiu Marioțeanu, *Dicționar aromân (macedo-vlah)*, DIARO, A-D, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1997, pp. 435-453. De asemenea, poate fi utilă informația sistematizată în Gheorghe Carageani, *Studii aromâne*, op. cit., pp. 17-22.

alta din limbile cunoscute presupune abilitate, intuiție, memorie bună și experiență lingvistică. În funcție de context și depinzând de „programul” vorbitorului, o anumită limbă conferă prestigiu, alta intimidează, alta ajută la instalarea sentimentului de solidaritate, alta incită la dușmănie și dispreț, alta e, pur și simplu, folosită pentru caracterul ei funcțional (ca mijloc de comunicare). Aromânii s-au priceput întotdeauna „să jongleze” cu limbile pe care le vorbeau/vorbesc, utilizându-le diferențiat (în concordanță cu adecvarea și eficacitatea lor în raport cu situația de comunicare).

Există puține documente și mărturii despre limba și cultura aromânilor. Totuși, modestele scrieri ale lui Theodor Cavalioti, Daniil Moscopoleanul și Constantin Ucuta oferă informații prețioase despre o cultură ce înflorea în secolul al XVIII-lea, sub ocrotirea munților (aliații dintotdeauna ai aromânilor). Moscopole a fost primul oraș din Balcani care se putea mândri cu tipografie, cu școli înalte și cu bibliotecă. *Noua Academie* funcționa după modelul academiilor grecești; „mica” ei problemă era că învățământul se desfășura aici în limba greacă. Theodor Cavalioti, cea mai marcantă figură de la Academia din Moscopole, tipărește în 1770, la Veneția, *Protopiria (Prima învățătură)*. Pe lângă texte religioase grecești, cartea cuprinde și un vocabular de 1170 de cuvinte în trei limbi: greacă, aromână și albaneză. Acesta este primul document scris în grai aromân (deși cu litere grecești). Cavalioti introduce literele latine în scrierea textelor aromânești. Daniil Moscopoleanul, preot din Moscopole, publică, tot la Veneția, în 1794 (și, opt ani mai târziu, ediția a doua), *Învățătură introducătoare*, căreia îi este anexat un *Lexicon Tetraglosson*, scris în greacă, aromână, macedoneană și albaneză. Constantin Ucuta, protopop din Poznan, tipărește și el la Veneția, în 1797, un abecedar, *Nea pedagogie*, cu litere grecești, dar în grai aromânesc. Deși slujba religioasă și învățământul se efectuau în limba greacă, existau localități în care Evanghelia era citită în aromână. Apare, astfel, necesitatea traducerii textelor religioase în aromână. În 1813, la Viena, apare *Gramatica aromână*, de Mihail Boiagi, care este considerată prima gramatică aromânească. Dar școală în (aproape) limba lor aromâni nu au până la 1864, când Alexandru Ioan Cuza, domn al Principatelor române Moldova și Muntenia, semnează decretul de înființare a primei școli *românești* din Macedonia, la Târnova, lângă Bitola. Aici, primul învățător este Dimitrie Atanasescu. De atunci, limba română (limbă-soră cu aromâna) înlocuiește elina ce fusese limba de cultură (oficială) și de educație a aromânilor (dar limba greacă, datorită marelui său prestigiu, rămâne în continuare puternic ancorată în orizontul lor cultural). Școlile înființate de români pentru frații aromâni funcționează cam până la al doilea război mondial și întăresc legătura dintre cele două grupuri etnice înrudite.

În secolele al XIX-lea și al XX-lea, scriu (cu distincție) în aromână Constantin Belimace, George Murnu, Nicolae Batzaria, Marcu Beza, Nicolae Velo, Nida Boga, Hristu Căndroveanu, Zahu Pană (și alții). Iar dintre aromâni (deloc surprinzător, având în vedere talentul lor la limbi) se recrutează lingviști și filologi de prima mână (afirmați și consacrați în România), precum: Pericle și Tache Papahagi, Theodor Capidan, Matilda Caragiu-Marioțeanu, Nicolae Saramandu, Ioan și Gheorghe Caragiani. Toți aceștia s-au îngrijit cu devotament să definească profilul specific al graiului lor strămoșesc și locul acestuia în sistemul dialectelor limbii române, s-au preocupat să lumineze, pe cât posibil, istoria (destul de

complicată și în unele privințe obscură) a aromânilor. Iar altă problemă majoră pe care și-au pus-o, iarăși, cu toții a fost dacă aromâna și aromânii au vreun viitor.

Un indiciu foarte important și încurajator în acest sens pare să fie faptul că, deși s-au remarcat ca etnie cu vădită vocație pentru eficiență și în mod natural dăruită cu darul de a deprinde limbi străine, aromânii și-au conservat, totuși, graiul – un idiom cu totul necompetitiv în comunicarea lingvistică impusă de stilul de viață modern. E drept, foarte mulți aromâni (și niciodată nu vom ști *câți* anume) au adoptat o altă limbă balcanică. Însă destui au păstrat în zestrea lor culturală și aromâna (care acoperă universul casnic, precum și pe acela al meseriilor tradiționale, reflectând totodată o anumită mentalitate). Cei mai mulți aromâni rămași fideli spiritualității lor naționale au, mai întâi de toate, o motivație sentimentală pentru a-și vorbi în continuare limba arhaică și marginală: aproape paradoxal, ea le apare drept singura țară în care ei se mai pot astăzi aduna și regăsi cu adevărat. Reînvierea, regenerarea, ca și dănuirea lor depind de viața și de „gradul de sănătate” de care dispune aromâna. O concluzie cu tâlc – pentru cine *poate și vrea* s-o înțeleagă.

Abstract

Aromanians are a Romance ethnic group, like Italians, French, Spaniards or Portuguese. In fact, they represent a branch of the Romanian people; they spread all over the Balkan peninsula, easily adjusting to the new cultural contexts and perfectly fitting in the new communities. All of the Balkan nations mention them in their chronicles, but nevertheless always writing about them with (some) reservation. Aromanians are somehow a lingering mystery. For instance, no one could ever say for sure their exact numbers, because they have always mingled with the local populations and have learned to speak fluently the idioms they have come across.

The Aromanians' oldest and primary profession was cattle breeding. Moreover they were caravan traders and they were also skilled in many crafts. Being nomads, they did not have permanent dwelling places. One could say that the mountains were their actual dwelling places; only there did they feel free and secure. In summertime they were living in the highlands and in winter they were coming down in the plains. Throughout their history, they founded very few towns of their own – among which Moscopole and Gramos, two big commercial and university centres in the XVIIIth century. These cities were built in the mountains (at a more than 1,500 meter altitude), they had their own printing shop, Academy and library. However this “Aromanian paradise” was destroyed in 1769, when Ali Pasha from Ianina with his army burnt it down. This put an end to the Aromanian golden period. Subsequently, Aromanians were forced to come down in the plain cities of the Balkans (as well as in the rest of Europe).

Clearly, Aromanians are less numerous today than they used to be. Throughout centuries, many of them have been assimilated by the other nations they have been sharing their lives with. But their archaic and marginalised language is still alive, even if very few have continued to speak it. One could wonder: Why is that? Probably because their language is the only fatherland they ever had – and will have. This is the only reality Aromanians can cling on as a community. Unfortunately, there is no coherent and consistent policy of preserving Aromanian, in none of the countries where it is still naturally spoken today. Its place in educational and cultural programmes is rather discreet (to say the least). The Aromanians use it at home only. This may be one efficient way of maintaining the identity of a nation – but is it the best one? Is it enough?